

Geheimen

van Berg en Rijn

Schatten en Schatzoeken

Handleiding

Intro

Welkom bij Schatten en schatzoeken! Prachtige mantelspelden met rood edelgesteente, de mooiste kralen, gouden halskettingen – het is allemaal in de omgeving van Rhenen, Elst en Achterberg gevonden! De geschiedenis ligt er bijna letterlijk voor het oprapen. Ook voor kinderen! Laat ze zich maar bewust worden van het feit dat even rondkijken bijzondere dingen kan opleveren. Laat ze ook kennismaken met het Stadsmuseum waar bodemvondsten liggen uit het grootste vroegmiddeleeuwse grafveld dat in Nederland gevonden is: het grafveld van Rhenen. Maar we gaan ook voor eenvoudige dingen. Wat dacht je van al de zwerfstenen die op de stuwwal liggen? Kinderen vinden ze prachtig. Een potscherf, een stukje glas, allemaal interessant en waardevol.

Reden genoeg om Schatten en schatzoeken tot één van de eerste thema's te maken van deze leerlijn. De doelgroep is primair groep 5, maar bij bespreking in september 2019 van de plannen in het directeurenoverleg, bleek voor sommige scholen ook groep 6 in aanmerking te komen. Elk kind op de basisschool in Rhenen, Elst of Achterberg, moet de belangrijkste dingen van de plaatselijke geschiedenis kennen, zo was de wens van de directeuren.

De thema's hebben een vaste opbouw:

1. *Vertelling*. Een pakkende introductie op het thema.
2. *Leestekst*. Bevat de highlights uit deze omgeving en de kern van het thema
3. *Korte opdrachten*. Kun je gebruiken als individuele verwerking van de leestekst, maar nodigen vaak ook uit tot doordenken en discussie. Net wat je wilt.
4. *Kernopdracht*. Is een zorgvuldig ontworpen opdracht waarbij écht de diepte in wordt gegaan. In dit thema is het analyseren van archeologisch materiaal verwerkt.

De onderdelen zijn zoveel mogelijk modulair ontworpen. Je kunt dus ook dingen weglaten. Het lesmateriaal kun je downloaden van de website <https://educatiemenucpr.jouwweb.nl/project-erfgoed-educatie-rhenen-peer>. In de lade leestekst en opdrachten is het lesmateriaal te vinden. Dat uitgeprint aan elke leerling de mogelijkheid biedt om aan het werk te gaan. Individueel of in groepjes. Klik op de lade en het materiaal komt in pdf te voorschijn. De overige lades geven aan wat erin zit. Zoals filmpjes, powerpoints en verwijzingen naar andere websites. Een aanrader voor wie bezig wil zijn met omgevingsonderwijs!

Bij dit thema hoort een museumbezoek, te vinden in de lade Museumles. Het is echt fantastisch als elke basisschoolleerling tenminste één maal in het stadsmuseum is geweest. Samen met het Stadsmuseum is een prachtige museumles ontwikkeld, die aansluit op Schatten en schatzoeken én op het andere thema Tussen muren en poorten.

Meewerken en meedenken

De thema's Schatten en schatzoeken, Tussen muren en poorten is uitgetoetst in de groepen 5 en 6 van de Willem Teellinckschool in Achterberg. Het was fantastisch! Dat het thema leeft bij de kinderen kwam overtuigend naar voren. Ook het bezoek aan het Stadsmuseum was een succes.

Maar tegelijk is jullie mening ook van groot belang. Mocht je tegen onderwerpen aanlopen die niet uitvoerbaar zijn of te moeilijk of niet werken, laat het ons weten, ook als jezelf ideeën hebt die goed passen in het materiaal.

Hboor21@planet.nl

Met vriendelijke groet,

Werkgroep PEER (Projectgroep Erfgoed Educatie Rhenen)

Doelen

1. Hoe leefden de Merovingen?
Kennismaken met de leefwereld van de Merovingen;
Gewoontes en gebruiken en wat belangrijk was
2. Wat is bewaard gebleven?
En waarom is dat bewaard gebleven
3. Kennismaken met stenen uit diverse geologische periodes
Waar vind je ze en hoe herken je ze?

Verhaal

Zet deze fibula op het digibord via de lade Magazijn. Klik op Powerpoint presentatie: Algemeen Beelden digibord. Verhaal zelf voorlezen, of nodig een verhalenverteller uit.

De verloren fibula

Auw! Hilda grijpt naar haar been. Dat krijg je ervan als je in wilde vaart langs het hek met de gevlochten wilgentakken loopt. Een punt van een tak heeft een rode striem op haar been gemaakt. Ook dat nog! Hinkelend gaat Hilda het paadje dat vanaf het hek door de tuin naar hun huis loopt. Telkens kijkt ze naar de grond. Zou die hier kunnen liggen? Haar *fibula*? De mooie speld waarmee je je mantel dicht kunt knopen? Die dure fibula? Met de bloemvorm van rood edelsteen? Die ze van oma heeft gekregen? In haar ogen prikken de tranen. Niets te zien. Ze is hem kwijt! En nu? Wat zal moeder zeggen? En hoe boos zal vader zijn! Daar is de deuropening van hun huis met het rieten dak. De *donkerte van het huis* wordt verlicht door gele vlammen die om de kookpot van moeder dansen. *Broodpap met peulen en bonen* snuift Hilda. De geur mengt zich met de geur van koeienmest. 'Boeh', klinkt het. Achter in het huis heeft vader hokken gemaakt voor de koeien. Mensen en dieren wonen in dezelfde ruimte. Vóór de mensen, achter de dieren. En de voorste koe kijkt met grote ogen in haar richting, alsof hij zeggen wil: wat loop jij toch onrustig, wat is er aan de hand?

‘Mam, mag ik uw sleutels?’ ‘Ik wil nog even in de *opbergkist* kijken’, vraagt Hilda. Moeders kromme rug richt zich op. Ze is bezig met het maken van een kam uit het gewei van een hert, ziet Hilda. De tanden van de kam zijn al gemaakt. Nu gaat moeder vast nog een paar *runenletters* in de kam kerven. Moeders scherpe ogen kijken haar aan. ‘Wat zoek je Hilda? Wat ben je kwijt?’ ‘Ik...eh...’ En dan kan Hilda zich niet meer goed houden. Ze slaat de handen voor haar ogen en barst in tranen uit. ‘Mijn fibula is kwijt!’ ‘Wat?!’ Geschrokken komt moeder overeind. ‘De fibula, de kledingspeld die je van oma hebt gekregen?’ ‘Die schijffibula, die mooie grote, met wel vijftien stukje *rode edelsteen*?’ ‘Jah’, snikt Hilda. Moeder komt overeind en loopt zo haastig naar de kist dat haar lange jurk bijna het vuur raakt. Met één van de sleutels die aan haar gordel hangen maakt ze snel de kist open. Langs haar schouder kijkt Hilda mee en ze houdt haar adem in. Moeders hand tast en legt naast de kist een fibula. Ja, dat is de fibula die vader vaak gebruikt. De *zilveren adelaar* met het oog van rode edelsteen. Weer gaat haar hand in de kist. De *koperen beugelfibula*, een paddenstoel met pukeltjes van edelsteen, zo lijkt het wel. Daar ligt de *fibula van het paard* ook al op de planken vloer. Moeders hand graait. Er komen kleren op de vloer. Een gordel. Een *kralensnoer* met kralen als knikkers. Een kralensnoer met rode, gele en witte kralen. Maar geen schijffibula.

‘Hij kán niét kwijt zijn’, klinkt moeders stem paniekerig. ‘Of...’ En ze kijkt plotseling fel naar Hilda, ‘heb jij er aan gezeten, Hilda!!?’ Hilda slaat haar arm voor haar ogen en knikt stom. ‘Waar heb je hem gelaten!?’ Moeder rukt aan haar arm. ‘Ik...’, snikt *Hilda*, ‘ik wou hem laten zien aan *Bobo*’. Bobo is de buurjongen. ‘Ik had hem in een tasje gestopt aan mijn gordel... toen zijn we gaan spelen... en ik had hem achter de kist gelegd volgens mij, maar het tasje is weg en ik heb overal al gezocht!’ ‘Waar zijn jullie gisteren allemaal geweest’, vraagt moeder. Ze is weer kalm geworden, ziet Hilda. ‘We zijn met een ossenkar meegereden naar de *Ringwalburcht* op de Grebbeberg’, zegt Hilda. ‘Dan zoek ik nu in huis en jij haalt Bobo op. Zoek de weg af en zoek op de burcht. We moeten hem vinden!’.

Ook deze plaat is te vinden in de lade Magazijn. Klik op Powerpoint presentatie Algemeen Beelden digibord

Bobo wil wel mee. ‘Best’, zegt hij en zijn gezicht betreft als zij vertelt dat ze haar fibula kwijt is. Daar gaan Hilda en Bobo. De zandweg die door *het dorp Hreni* loopt is druk. Odo komt juist terug met zijn kudde schapen. Buurman Hildrick zit voor zijn huis te turen in een spiegeltje en met een *pincet* trekt hij alle grijze haren uit zijn baard. Hij grijnst als Hilda en Bobo voorbij komen. Nee, schudt hij – en *zijn staart* wappert mee- hij heeft geen fibula gezien.

Odaccar praat met een paar andere mannen over zijn *nieuwe havik*. Het roofdier wappert onrustig met de vleugels, maar Odaccar heeft hem stevig vast gemaakt aan een houten rekje. Hij wil hem vast nog verder temmen en er veel konijnen mee vangen. Een paar mannen spelen een spelletje aan een houten tafel. Eén van hen maakt een wilde beweging en veegt met zijn elleboog plotseling zijn *stortbeker* van de tafel. Die valt kapot op de grond. De mannen lachen. Eén van hen staat op, pakt de scherven van het glas en gooit die op de mesthoop achter één van de huizen. Afval! Jammer van dat glas! En als Hilda zich omdraait ziet ze de akkers, die schuin tegen de helling van de heuvels liggen.

Wat verder op is de *begraafplaats*. Daar liggen heel veel mensen begraven. En daar hebben ze oma begraven. Ze heeft mooie dingen meegekregen in haar graf. Twee kleine rode fibula's, een mooie kralenketting, een bolletje van kristal en de mooiste gordel die ze had. Dat kan ze allemaal aandoen in het dodenrijk waar ze nu is. Een traan brandt in Hilda's oog. *De grote fibula van oma was voor haar*, maar zij is hem kwijt!

Als ze de laatste huizen van hout, leem en stro voorbij zijn, staan ze buiten het dorp. De zon staat al laag achter hun hoofden en Bobo maakt gekke schaduwen op de weg. Voor zich zien ze het water van de Rijn al. Dáár is de Grebbeberg. De *Rijn* stroomt er dicht langs. Bobo springt als een jonge jachthond heen en weer. Hij kijkt tussen de struiken, tussen het hoge gras, woelt met zijn voeten af en toe in het stof van de weg. Maar geen fibula en ook geen leren zakje. 'We vinden hem nooit', klinkt Hilda's stem benepen. Ze zakt neer tegen een *grote zwerfkei*, een eindje van de weg. Bobo gaat naast haar zitten. Stilzitten vindt hij moeilijk en al snel probeert hij met zijn rug de kei wat te verschuiven. Onder de kei kraakt het. Het lijkt wel of er iets breekt. 'Help eens mee met duwen', beveelt Bobo, 'die kei moet opzij!' Met alle krachten schuiven de kinderen de kei iets naar achteren. Nieuwsgierig kijken ze. *Potscherven!* Scherven van een aarden pot. 'Niks bijzonders', mompelt Hilda. Maar Bobo schudt zijn hoofd. Zijn vingers woelen in de grond. Plotseling geeft hij een schreeuw. 'Kijk eens!' In zijn hand liggen een paar muntjes! Zilver! Met een kreet laat Hilda zich naast hem op de knieën zakken. Haar handen woelen en ook zij vindt ze. Sprakeloos kijken de kinderen naar de *munten* in hun handen. 'Vast door iemand verstopt in dit potje onder de steen', denkt Bobo. Samen bekijken ze de muntjes. Sommigen zijn dezelfde, zo zien ze.

Bobo laat de muntjes in *het leren zakje* aan zijn gordel glijden. 'Ik neem ze mee', zegt hij beslist. 'Nu eerst jouw fibula'.

Hilda's hart krimpt ineen. Ze denkt weer aan haar fibula. Wat zou vader zeggen als ze zonder thuis komt? 'We moeten zoeken', roept ze en speurend rennen ze verder over de zandweg. Die gaat nu langzaam omhoog tegen de heuvel op. Hier is de Grebbeberg. Dáár in de verte is de *Ringwalburcht*. Een plek hier op de heuvel waar je beschermt wordt door een hoge dijk om je heen. Een hoge dijk van grond, met daarvoor een diepe, droge sloot. Als het oorlog wordt gaan de mensen uit de omgeving op deze plek een tent neerzetten. Hilda rilt. In gedachten ziet ze de mannen uit haar dorp op de dijk staan. Ze hebben *strijdbijlen* in hun hand en helmen op hun hoofd. De rijke Wulfhelm heeft een *groot zwaard* in zijn hand. Ze brullen en schreeuwen naar de vijanden die door de droge sloot naar boven proberen te klauteren tegen de dijk op. Ze schudt haar hoofd. Niet aan denken. Er is geen oorlog. Al lang niet meer geweest.

Maar plotseling verstijft ze. In het licht van de lage zon verschijnt een grote gestalte op de dijk met een *werpspeer* in zijn hand. 'Wat komen jullie doen', brult een stem. Even kunnen de kinderen geen woord uitbrengen. Dan wil Hilda zich omdraaien en hard weglopen. 'Hilda, het is Abbo', klinkt de stem van Bobo. Abbo. Oh, gelukkig. Nu ziet Hilda het ook. Abbo woont in hun dorp en hij praat vaak hard en luid. *Over dappere daden* en over oefenen met je wapens, omdat er oorlog kan komen. Nog trillend klimt ze achter Bobo aan de dijk op. 'We zijn op zoek naar een fibula', legt Bobo uit. Abbo gromt wat. Zijn gespierde hand omklemt de werpspeer. 'Zorg dat je niet in de weg loopt', gromt zijn stem. Dan draait hij zich plotseling om, zijn arm met speer gaat naar achteren... naar voren... Dan zoekt de speer door de lucht. Wham! Met een klap slaat de speer in de boom die verder op staat. 'Hah!' brult Abbo. 'Zo moet dat!' En hij kijkt de kinderen triomfantelijk aan. 'Niet in de weg lopen, zei ik al. Anders gaat het fout!' En meteen rent hij van de dijk om zijn speer te halen. 'Wat een engerd', rilt Hilda. 'Pff' Bobo snuift minachtend. 'Ik durf best *haas* tegen hem te

zeggen, of *Abbo, je hebt je schild laten vallen!* Hilda's ogen worden groot van schrik. 'Bobo, doe normaal!' 'Als hij het hoort!' 'Erger kun je hem niet beledigen!' Maar Bobo lacht. 'Hij heeft niet eens een schild! Die kost net zoveel als een os en dat kan hij niet betalen' 'Kom, we gaan de fibula zoeken' En de beide kinderen zwerven over de ringwalburcht terwijl ze uit de buurt van Abbo blijven.

Veel te lang blijven de kinderen. Abbo is al lang weg. De zon is onder gegaan en het wordt nu te donker om te zoeken. 'Kom', zegt Bobo. Samen volgen ze het pad langs de Rijn op weg naar hun dorp. Op weg naar Hreni. Tussen het struikgewas is het nu echt donker. Hilda huivert en Bobo's handen gaan naar de *slagtand van het zwijn* die aan zijn gordel hangt. Zo'n slagtand is een machtig amulet.

Dat beschermt je tegen boze krachten om je heen. De maan is opgekomen en laat het water van de Rijn zilverachtig glanzen. Eenden kwaken in het riet en de avondwind laat de rietstengels ritselen. De kinderen lopen snel. Plotseling staat Bobo stil. 'Hoorde ik iets?' Het geritsel van vlugge poten. Twee zwarte schaduwen komen razendsnel aanschieten. Bobo geeft een schreeuw en Hilda staat aan de grond genageld. *Twee honden* zijn het. Ze draaien razend blaffend om hen heen en laten hun tanden zien. Dan klinkt vanachter de bocht van het pad een harde schreeuw. 'Af! Hier!' Onmiddellijk schieten de honden terug. Twee paarden komen uit het duister tevoorschijn. Nu ziet Hilda het eerste wie het zijn. 'Uniger en Sahsger!' Twee belangrijke mannen uit hun dorp. Uniger zit hoog te paard en kijkt telkens achterom waar de honden lopen. Laat die beesten niet wagen om naar voren te rennen, dan zijn ze met Uniger nog niet klaar! Sahsger loopt naast het paard, zien de kinderen. Hij heeft *een lange vleugellans* in zijn hand. En op zijn paard? Daar ligt een enorm everzwijn, vastgebonden! 'Gedood bij de jacht', wijst Sahsger. 'Wat doen jullie hier?' Hij luistert maar half naar hun uitleg. 'Vooruit, naar huis, het is al veel te laat!'

Daar is Hreni. De huizen liggen als donkere molshopen langs de weg. Alleen aan de bovenkant van de huizen, vlak bij het dak, komt licht naar buiten. Hilda's benen gaan langzaam en traag. Nu terug naar huis. Wat zullen vader en moeder boos zijn als de fibula weg blijft! Met een bonzend hart trekt ze aan de houten deur. Daar zitten vader en moeder bij het haardvuur, samen met haar twee jongere broertjes. Angstig kijkt Hilda. 'Kijk eens wat ik hier heb!' Met een lach steekt moeder omhoog... 'Mijn fibula!' juicht Hilda. Ze springt naar voren en pakt. In het licht van de vlammen ziet ze de prachtige fibula. Net een bloem. Allemaal rode blaadjes van edelsteen. 'Waar hebt u hem gevonden, mam?' Moeder lacht geheimzinnig. 'Dat raad je nooit!' 'Tussen de hazelnootstruiken achter het huis!' Verbaasd kijkt Hilda. 'Daar ben ik helemaal niet geweest!' 'Nee', lacht moeder en ze schudt geheimzinnig haar hoofd. 'Je had je fibula in een leren tasje gestopt, hè?' 'Heb je wel eens eten in dat tasje gehad?' 'Hm, ja!?' Moeder lacht weer. 'Een rat heeft een gat gemaakt in de lemen wand van ons huis. Hij heeft het zakje met de fibula naar buiten getrokken. Hij rook het eten. En toen is het in de hazelaarstruik achter een tak blijven steken. Daar vond ik het' 'Vader zal de rat wel vangen' Vader knikt en kijkt ernstig. 'Die fibula komt nooit meer uit de kist tot je groot bent, Hilda!' 'We doen niet voor niets onze kostbare spullen in een kist met een slot er op. Dat zie je maar weer.' Hilda knikt heftig. Ja, dat weet ze zeker – ze zal de fibula in de kist laten totdat ze later groot is.

Voor de leerkracht

Aanvullende informatie voor bij het verhaal

De verloren fibula Dit verhaal gaat over de vroege middeleeuwen, de tijd ná de Romeinen en vóór Karel de Grote. We noemen deze tijd de Merovingische tijd. Vroeger werd deze tijd vooral gezien als een donkere tijd. Er zou veel strijd zijn geweest. De volken zouden voortdurend in beweging zijn geweest, rusteloos trekkend door Europa (Grote Volksverhuizingen). Door opgravingen is langzamerhand een ander beeld ontstaan. De nederzetting bij Rhenen is bijvoorbeeld eeuwenlang achter elkaar bewoond geweest. De Merovingen hadden een hoogstaande cultuur en hadden aansluiting op internationale handelsroutes. In Rhenen hadden ze hun akkers tegen de helling van de heuvelrug.

Fibula: knopen waren in de vroege middeleeuwen onbekend. Vandaar dat kledingstukken werden vastgezet met mantelspelden, fibula. In het Stadsmuseum in Rhenen liggen een aantal schijffibula, een grote en drie kleinere.

Donkerte van het huis: Een merovingisch huis heeft geen ramen. Alleen in de nok is een opening waardoor de rook naar buiten kan en wat licht naar binnen. Centraal in het huis is de kookplaats, de plaats waar het eten werd bereid.

Broodpap met bonen: normaal eten voor de Merovingische tijd.

Opbergkist: in deze tijd gebruikt men geen kasten maar kisten die op slot kunnen.

Runenletters: Er zijn verschillende archeologische vondsten gedaan met daarop runenschrift. Runen zijn letters die geen rondingen bevatten en daardoor gemakkelijk ingekrast kunnen worden. In het land van de Franken stonden kloosters. Daar was het Latijnse schrift bekend. De inwoners van het Rheni hebben dat schrift zeker gekend van de munten die in omloop waren.

Rode edelsteen: eigenlijk halfedelsteen: Almandijn. Die kwam via een lange handelsroute uit India.

Zilveren adelaar / Koperen beugelfibula / fibula van het paard: Deze drie soorten zijn evenals de *schijffibula* ook in het Stadsmuseum te vinden. Van de adelaar-, beugel-, en schijffibula staat een foto bij de opdracht 2. Kenmerkende sieraden voor de Merovingische tijd. Prachtig ontworpen en met een grote verscheidenheid aan detail.

Kralensnoer: In de Merovingische grafvelden van Rhenen en Elst zijn prachtige kralensnoeren gevonden. De Merovingers waren in staat om de mooiste figuren en motieven in de glazen kralen te vervlechten.

Hilda, Bobo, etc.: de namen uit dit verhaal stammen van een document dat ongeveer twee eeuwen later is geschreven. Daarin doet iemand een schenking. Als getuigen zijn er een aantal mannen geweest, waarvan ik de namen in dit verhaal gebruikt heb.

Hreni: Oude naam voor Rhenen. Wordt ongeveer twee eeuwen later gebruikt in een document, dus weten we niet zeker of het dorp van Hilda in de Merovingische tijd die naam had. Omdat het leerzaam is voor de kinderen om te weten dat de namen van dorpen/steden kunnen veranderen, is het ingevoegd. Wie lesgeeft in Elst: Aan de Woudweg in Elst is ook een Merovingisch grafveld gevonden. Laat de kinderen vanuit dat dorp via Hreni naar de Grebbeberg lopen.

Pincet: Mannen en vrouwen in de Merovingische tijd vonden lichaamsverzorging belangrijk. Ze gebruikten onder andere pincetten en oorlepeltes waarmee ze hun oren schoon konden maken.

Zijn staart: Merovingische mannen dragen lang haar. Ze verzorgen dat goed.

Nieuwe havik: Er werd met haviken gejaagd op wild. Dat was alleen voor belangrijke mensen weggelegd. Roofvogels waren een statussymbool. Vandaar dat sommige fibula de vorm van een adelaar hebben. Op de plaat van het Merovingisch dorp wordt een getemde havik weergegeven.

Stortbeker: In de Merovingische tijd werd prachtig glaswerk gemaakt. De stortbeker is een glas zonder voet. Die moet in één keer geleedigd worden en vervolgens wordt hij op de kop, of op z'n zijkant neergezet. Zie de plaat van het Merovingische dorp. In het Stadsmuseum is een exemplaar van zo'n stortbeker te zien. Die bestaat uit verschillende aan elkaar gelijmde scherven. Merk op dat de scherven als vuilnis worden weggegooid. Veel archeologische vondsten bestaan uit vuilnis van vroeger.

Begraafplaats: Het grafveld bij de Donderberg. Vlak bij het huidige tankstation in Rhenen is een groot Merovingisch grafveld gevonden. Door nauwkeurige analyse van de vondsten weten we behoorlijk wat over de leefwijze van de mensen van toen. In Elst is ook zo'n begraafplaats gevonden bij de Woudweg.

De grote fibula van oma was voor haar: niet alle persoonlijke bezittingen van mensen werden meebegraven. Nabestaanden beslisten welke voorwerpen werden meegegeven en welke behouden voor nakomelingen.

Rijn: Pas hier zien de kinderen de Rijn. In de Merovingische tijd liep de Rijn vanaf de Grebbeberg in de richting van Kesteren en daarna naar Lienden. Die oude waterloop is vlak bij Lienden nog goed te herkennen

Grote zwerfkei: Op sommige plaatsen van de Utrechtse heuvelrug liggen zwerfstenen, zowel grote als kleine. Sommige keien zijn aangevoerd door het ijs vanuit het noorden, andere door de rivieren, de Maas en de Rijn. Veelal verstopten mensen kostbare dingen bij markante herkenningspunten in het terrein.

Potscherven: zijn een belangrijke indicatie voor archeologische vondsten. Liggen er oude potscherven op een akker? Dan is het de moeite waard om ook naar andere bodemvondsten te speuren.

Muntjes: In het stadsmuseum liggen een heel aantal muntjes uit de Merovingische tijd. Zilveren en gouden muntjes van vaak maar een halve centimeter groot. Gevonden in Remmerden.

Leren zakje: jaszakken kende men niet. Muntjes werden gedragen in een leren buidel aan de gordel.

Ringwalburcht: Ringwalburchten zijn op een aantal plekken in Nederland te vinden. Op de Grebbeberg ligt de burcht vlak langs de steile wand. Vanaf de steilte loopt een hoge dijk in een halve cirkel rond tot ze weer stopt bij de steile wand. De Ringwalburcht werd waarschijnlijk niet permanent bewoond, maar alleen in geval van oorlog. De Ringwalburcht werd in de Vroege Middeleeuwen aangelegd. Mogelijk speelde het een rol in de strijd tussen de Friezen aan de noordzijde van de Rijn en de Franken aan de zuidzijde.

Strijdbijlen: kenmerkend wapen uit die tijd. Er kan ook mee geworpen worden.

Groot zwaard: Een tweesnijdend zwaard is een kostbaar wapen dat zeker niet iedereen kan betalen.

Werpspeer: Zo'n werpspeer is terug te zien in het Stadsmuseum. Er zitten venijnige weerhaken aan vast.

Over dappere daden: eer en moed zijn belangrijk in deze tijd. Vroegmiddeleeuwse volksverhalen zoals die over koning Arthur, schetsen een beeld van een samenleving vol ruwheid en wreedheid, waarbij de komst van de Christelijke moraal een wending zou hebben gebracht naar deugden als rechtvaardigheid, behulpzaamheid wijsheid en liefde.

'Haas! Je hebt je schild laten vallen' Zware beledigingen voor een strijdbaar man. Het was streng verboden om dit soort dingen elkaar toe te voegen, omdat het gegarandeerd ruzie veroorzaakte.

Slagtand van een zwijn: Een amulet. Door die bij je te houden kreeg je deel aan krachten die ook in een zwijn aanwezig waren. Hierdoor werd je beschermd.

Twee honden: zie de plaat van het Merovingisch dorp waarin deze honden met bijbehorende personen getekend worden.

Lange vleugellans: Wapen voor de jacht op grofwild. Alleen de belangrijkste mensen mogen jagen.

Leestekst Schatten en Schatzoeken

Vind jij het leuk om bijzondere dingen te zoeken? Dingen van vroeger, die voor mensen in die tijd belangrijk waren? Er is veel te vinden, misschien wel veel meer dan je denkt. Maar wát moet je zoeken en wáár moet je zoeken?

In de buurt van Rhenen zijn verschillende akkers. Als de oogst is binnengehaald, kun je op de akkers lopen zonder iets te beschadigen. Zoek eerst naar potscherven. Liggen er scherven van potten? Dan is het de moeite waard om op deze akker te zoeken. Jaren lang hebben boeren mest naar deze akker gebracht. En tussen die mest zat het afval van de boer. Dat ligt nu verspreid op de akker. Potscherven, stukjes servies, glas, stukjes half gesmolten brandstof, stukjes van witte pijpjes, maar

ook munten van vroeger. En natuurlijk nog veel meer andere dingen. Vergeet ook de veldkeien niet. Ze zijn prachtig!

Een hele goede zoekplaats zijn de oevers van de Waal en de Rijn. Vanuit schepen zijn allerlei dingen in de rivier gevallen. Mensen hebben vroeger vuilnis in de rivier gegooid. Een stuk speelgoed uit de tijd toen je opa klein was, een stuk van een melkfles van vroeger en nog veel meer. Zoek vooral tussen het grind en de stenen. Het is trouwens ook leuk om te zoeken naar dingen van nu. Planken, pallets en touw kun je gebruiken voor een hut. Denk ook aan dingen van de natuur. Er liggen prachtige zwerfkeien, maar ook takken die zijn afgeknaagd door bevers.

Je kunt ook zoeken op plekken waar mensen wonen, of gewoond hebben. Een oud huis dat afgebroken is, of een oude fabrieksruïne zijn goede zoekplaatsen. Je kunt er van alles vinden. Kijk naar spleten en gaten. Dingen kunnen er tussen rollen. Zijn er munten door de spleten van de vloer gevallen? Zijn er oude meubels met geld dat per ongeluk in verborgen hoeken is beland? En als je weet dat een waslijn al tientallen jaren op dezelfde plek hangt, ga dan eens onder die waslijn zoeken als dat kan.

Heel soms wordt er een schat gevonden. Ongeveer tachtig jaar geleden waren twee arbeiders aan het graven bij de Friese Steeg in Achterberg. Plotseling zagen ze iets glinsteren. Heel voorzichtig groeven ze zand weg. Er kwamen *twee gouden halsringen* en een schakel van een halsketting tevoorschijn. Die zijn lang geleden gemaakt door de Romeinen. Die Romeinen woonden aan de overkant van de Rijn, ongeveer in Kesteren. Ze hadden deze prachtige sierraden misschien als cadeau gegeven aan mensen uit de buurt van Achterberg. De gemeente Rhenen wist de gevonden goudschat in handen te krijgen. Er werd geruild. De goudschat voor de gemeente en de arbeiders kregen elk een warme jas!

vogels hiernaast!

Twintig jaar later wordt er in de buurt van de benzinepomp in Rhenen een *begraafplaats* van vroeger ontdekt. Er komen hele oude potten uit de grond. Maar ook speren, bijlen, munten, glas. En veel fibula. Dat zijn spelden waarmee je jouw mantel kunt dichtknopen. Ze zijn gemaakt van koper met rode edelstenen. Die spulletjes stopten mensen in de grond wanneer zij een dode begroeven. Ze dachten dat de doden die spulletjes nodig hadden in het dodenrijk. Er worden wel 846 graven gevonden en in het totaal meer dan 3000 spulletjes.

Weet je de benzinepomp in *Elst*? Ook in de buurt van dit tankstation is zo'n begraafplaats ontdekt.

Er zijn veel wapens gevonden en wel 1661 kralen! En kijk ook eens naar de twee deftige

Ongeveer dertig jaar geleden. Matthijs Prosman rent vanuit het schoolplein van de Eben-Haëzerschool naar de Koerheuveltoren. Werkmannen hebben een gat gemaakt naast de toren. Matthijs springt in het gat. Nieuwsgierig buigt hij zich voorover. Wat ligt daar in de grond? Allemaal stukjes brons? Een archeoloog wordt geroepen. Stukjes brons worden uit de grond gehaald. Aan elkaar gelijmd. En dan staat er een *grote bronzen pot*. Daarvan zijn er maar een paar in Europa gevonden. Die pot moet van een belangrijke vorst zijn geweest die hier is begraven.

Nu kun je veel van die *schatten* bekijken in het Stedsmuseum in Rhenen.

Didactische verdieping

Twée gouden halsringen: De geschiedenis van dit lesproject begint in de laat-Romeinse tijd. De grenzen van het oude Romeinse rijk komen onder druk te staan. Volken vallen het rijk binnen. In Nederland vormt de Rijn de grens. Die oude grens heeft dus vlak langs Rhenen gelopen. In het huidige Kesteren zijn veel sporen van de Romeinen gevonden en in Achterberg vond men een laat-Romeinse goudschat. Mogelijk is die schat gegeven als relatiegeschenk. We weten dat de Romeinen hun rijksgrens probeerden te versterken door coalities te vormen met de volken aan die grens. Ook in Olst en Velp zijn dergelijke halssieraden gevonden. Mooi om ze te vergelijken. Vooral op detailniveau zijn het werkelijk pronkjuwelen met allerlei verfijnde motiefjes. Na 500 verdwijnt het West-Romeinse rijk. Het zuiden van Nederland komt vooral onder invloed van de Franken en in het Noorden bevinden zich de Friezen. De heersende cultuur noemen we Merovingisch, naar de Merovingen, een dynastie van Frankische koningen.

Begraafplaats: Toen in 1950 de Rijksweg van Rhenen naar Elst verbreed moest worden, vond men in de buurt van de benzinepomp potscherven. Meer dan een half jaar was nodig om de 864 graven te onderzoeken – het grootste Merovingische grafveld dat in Nederland tot nog toe is ontdekt. Het grafveld Rhenen is één van de belangrijkste bronnen van kennis over de Merovingische tijd in Nederland. Het feit dat het grafveld eeuwen lang onafgebroken is gebruikt wijst op een periode van rust. Onderzoek van de overblijfselen van de doden leert dat de mensen in deze tijd gezond zijn, gezonder dan de mensen in de eeuwen erna. De kunstnijverheid bloeit. Er komen prachtige fibula tevoorschijn, met halfedelgesteente, rood Almandijn uit India. De Merovingen zijn meesters in de glaskunst. Strijdbijlen, saxen (korte zwaarden), speerpunten en ander wapentuig vertelt over een samenleving die gereed was om te vechten. De meeste grafvondsten zijn momenteel in het beheer van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. In het Stadsmuseum in Rhenen zijn ook een aantal vondsten te zien – een mooie afspiegeling van wat gevonden is.

Elst: Ook Elst kent een Merovingisch grafveld. In 1981 ontdekt bij de Woudweg. In dit grafveld zijn 260 graven ontdekt. In Achterberg, op de Laarsenberg (de noordkant van de Grebbeberg) zijn ook sporen van een Merovingisch grafveld ontdekt. In Remmerden is een muntschat uit de vroege Middeleeuwen gevonden.

Grote bronzen pot: Een situla. Zo'n bronzen emmer werd in de Bronstijd (7^e eeuw vóór Christus) gebruikt als statussymbool van een belangrijke vorst. Zo'n vorst moet dus op de Koerheuvel geleefd hebben. De situla kon gebruikt worden om wijn in te doen, maar vermoedelijk bevatte de bronzen emmer de crematieresten van de vorst. Men vond ook een bronzen bijl en overblijfselen van een wagen. Het gebied tussen Rhenen en Elst kent trouwens verschillende grafheuvels uit de Bronstijd. Ook is er een nederzetting uit de Bronstijd opgegraven in Remmerden.

Schatten: Rhenen kent een rijkdom aan archeologische schatten. Van munitie uit de Tweede Wereldoorlog tot handbijlen van volken van vóór de IJstijden. Het gaat er in dit thema om dat kinderen zich van die rijkdom bewust worden. Hopelijk worden kinderen zich ervan bewust dat ze zo maar op een akker of in een bouwput de mooiste dingen kunnen vinden.

Opdrachten:

1. Laat kinderen zelf, in het weekend bijvoorbeeld) met een schepje op stap gaan om vondsten te verzamelen. Leg de vondsten op tafel en stel vragen als: wat zou het geweest kunnen zijn, waar zou het voor gebruikt kunnen zijn en bedenk of het een waardevol object kan zijn geweest. Gebruik hierbij het formulier bij opdracht 6.

Ideeën bij de leskist:

1. Maak een thematafel. Laat de kinderen de doosjes met stenen bekijken en beschrijven.
2. Gebruik de verkleedkleden om het verhaal na te spelen.
3. Laat de kinderen een expositie maken van de vondsten met kaartjes en beschrijvingen
4. Maak een fibula! In de leskist tref je daarvoor de materialen in het **Fibulae maken** doosje.

Opdrachten Schatten en Schatzoeken

Download het opdrachtboekje dat je nodig hebt voor de leerlingen uit de lade Leestekst en Opdrachten en print er zoveel je nodig hebt.

1. Zet de nummers op de juiste plek in de afbeelding

1. Twee ossen trekken de wagen van een boer door het dorp
2. Een boot ligt te wachten aan de waterkant van de Rijn. Zouden de twee mensen bij het pakhuis de boot aan het laden zijn?
3. Een groepje mannen zijn druk aan het praten. Hun glazen stortbekers staan scheef op de tafel.
4. De huizen zijn gemaakt van stro, leem (=een soort klei) en hout. Ze hebben geen ramen.
5. Odaccar laat zijn nieuwe havik zien. Het beest zit nu nog vast met een touwtje. Als het goed is afgericht, mag het konijnen vangen.
6. De ruiter heeft een amulet. Een zwijgentand. Die zou hem beschermen tegen onheil.
7. Deze vrouw draagt wel vijf fibula's. Drie ronde en twee beugelfibula's bij haar rok.
8. Deze man draagt een fibula die lijkt op een paard.

2. Wat is dit? Trek lijntjes

Deze fibula heeft de vorm van een bloem. Wat veel edelsteen! Prachtig op je mantel!

Deze potscherf hoort bij een grote pot die van klei is gebakken.

In deze bronzen kan kun je wijn doen. Gevonden bij de Koerheuvel-toren

Je kunt zien dat dit prachtige glas in scherven gevonden is. Als je goed kijkt zie je de barsten

Wat een mooie kralen! In Elst gevonden, vlak bij de Woudweg

Dit is een beugelfibula. Hij lijkt op een paddenstoel.

Een gouden halsring. Dat is een duur cadeau! Gevonden in Achterberg

Deze fibula heeft de vorm van een vogel. Mooi om met deze spelt je mantel dicht te knopen!

3. De Ringwalbucht

De kinderen uit het verhaal zochten op de Ringwalbucht. Dat is een door mensen gemaakte dijk op de Grebbeberg. Gemaakt in de tijd van Hilda. De dijk begint bij de oude ruïne en loopt dan rond tot de plek waar een ijzeren balkon is gemaakt. Je kunt hier over de Blauwe Kamer kijken. Zet een kruisje in het vakje als je op het plekje van de foto bent geweest.

4. Kwijtgeraakt, verstopt, vuilnis of begraafplaats?

Hoe komt iets in de grond? Kleine dingen kan iemand zo maar *kwijtraken*. Kostbare dingen worden soms *verstopt*. Kapotte dingen gaan bij het *vuilnis*. En op een *begraafplaats* van heel vroeger werden spulletjes van de gestorvene in zijn graf gedaan. Hoe komt het in de grond? Vaak kun je meer dan één kruisje zetten.

	Kwijtgeraakt	verstopt	vuilnis	begraafplaats
Pitten van een kers				
Kapot bord				
Munt				
Kapot glas				
Vogelfibula				
Gouden halsring				
Potscherf				

5. Kun je het nog vinden of is het vergaan?

Stel je voor dat er een vroeger een stuk brood in de grond is gekomen. Kun je dat brood dan nog vinden, of is het vergaan? En wat is er van andere dingen nog over? Zet een kruisje in het hokje

	Niets meer van over:	Nog een beetje van terug te vinden	Nog veel van terug te vinden	Nog helemaal gaaf
Brood	×			
Een zwaard				
Een fibula met edelsteen				
Een stuk van een kleed				
Een appel				
Een pit van een kers				
Een gouden munt				
Een bot van een paard				
Een houten wiel				
Een glas				
Een slagtang van een zwijn				

6. Wat heb je zelf gevonden van vroeger?

Ik vond:

Waar vond je dat?

Waarom daar?

Kernopdracht Schatten en Schatzoeken

Welke schat is het?

Deze opdracht is een voorbereidende opdracht voor het werken met de vondsten uit leskist in het museum, tijdens het museumbezoek.

Voor deze kernopdracht heb je de leskist Schatten en Schatzoeken nodig die je in het museum kunt halen. Dit is niet dezelfde vondstenkist als die van het museum.

Kijk in het Magazijn van Berg en Rijn hoe je de leskist kunt reserveren. Je moet de kist zelf in het museum gaan halen en afspreken wanneer deze weer terugkomt.

In deze kist zitten bakjes met eenvoudige archeologische vondsten die je kunt laten determineren a.d.h.v. een determinatiekaart.

Deze determinatie kaart kan ook worden gebruikt voor de vondsten die kinderen zelf hebben gedaan.

Overige vondsten kunnen worden vergeleken en samen worden gebruikt met de vondsten die de kinderen zelf hebben gedaan bij opdracht 1 uit de didactische verdieping.

Literatuur

Doesburg, J. van, 'Het geheim van de Heimenberg ontsluit? De datering van de walburg bij Rhenen' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008), 36-45.

Gesink, G., *Succesvol schatzoeken. Onmisbare handleiding voor schatgravers, muntenzoekers, strandjutters, amateur-archeologen en dumpdelvers* (Utrecht 1985).

Ginkel, E. van & Y. van Koeveringe, *Op de rand van de rug. Grafheuvels op de Elsterberg bij Rhenen* (Leiden 2010).

Heeringen, R., 'Het vorstengraf met *situla* op de Koerheuvel' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, 26-35.

Mosterd, M., *In de marge van de beschaving. De geschiedenis van Nederland 0-1100* (Amsterdam 2010).

Spek, T., 'Utrechtse heuvelrug en Gelderse vallei. Het stuwwal- en dekzandlandschap rondom Rhenen' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008), 14-25.

Spek, T., 'Veranderingen in de Rijnloop. Dynamiek van het rivierenlandschap rond Rhenen' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, 46-57.

Websites:

In de lade Digibord Software staan alle linkjes die kunnen worden gebruikt tijdens de lessen per thema. De verschillende sites kunnen ook worden gebruikt door kinderen voor werkstukken of spreekbeurten.

Verwers, W.J.H. & Tent, W.J., *Merovingisch grafveld Elst-'t Woud* (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 223) (Amersfoort 2015). Te vinden via: file:///C:/Users/old/Downloads/verwers_2015_merovingisch_grafveld_elst_woud.pdf

Willemsen, A. (red.), *Eeuwige rust op de Donderberg. Een groot vroegmiddeleeuws grafveld bij Rhenen* (Leiden 2011), te vinden via: https://books.google.nl/books?id=qdnG8Gdb_bUC&printsec=frontcover&dq=donderberg+rhenen&hl=nl&sa=X&ved=0ahUKEwjDkavC1bXnAhUFEVAK-HWi9A8MQ6AEIKTAA#v=onepage&q=donderberg%20rhenen&f=false .

https://www.raap.nl/pages/RAAPnieuws_kinderfolder.html

<https://heemkundeboxtel.nl/dorpsgeschiedenis/archeologie/determineer-jouw-vondst/>

<https://www.delftsaardewerk.nl/verdiepen/193-aardewerk-steengoed-of-porselein-alles-over-keramiek-soorten>

<http://www.natuurinformatie.nl/nnm.dossiers/natuurdatabase.nl/i004866.html>

<https://www.entoen.nu/nl/utrecht/zuidoost>

<https://www.archeologischdepotutrecht.nl/vindplaatsen/rhenen-elst-het-woud/>

<https://www.archeologischdepotutrecht.nl/vindplaatsen/>